

९४
१५

अथ

१४
१५

ग्रन्थनामः-	“ <u>मेघसंदेशः</u> ”	(प्रकरण)	Megha Sandesh.
कारुणामः-	“ <u>कालिदासः</u> ”		
विषयः-	काव्यम्		

२२३५

१५/२

मेघसंदेशप्रारंभः॥

१५
१५

२२३५५

संघ.

श्रीगणेशायनमः॥ ॥ कश्चित्कांताविरहगुरुणा स्वाधिकारप्रसन्नः शापेनासंगमितमहिमावर्षं
जोगेन भर्तुः॥ यदृश्वक्रेतनकतनयास्नानपुण्येदकेषु स्निग्धकृतसुखसतिरामगिर्घाश्र
षु॥ १॥ तस्मिन्तद्रौकतिचिदक्ताविप्रयुक्तः स कामी नीत्वामासान्कनकेवलपद्मं शरित्तप्र
कोष्ठः॥ आषाढस्य प्रथमादिवसे मेघमाश्लिष्टसानुवप्रकीर्णपरिणतगतप्रहणीयंदर्शः॥ २॥
तस्य स्थित्वा कथमपि पुरः कौतुकाधाने हेतोरंतर्वाष्पश्चिरमनुचरो राजराजस्य दध्यौ॥ मेघा
लोके भवति सुरिव नोप्यन्यथा वृत्तिचेतः कंठाश्लेषप्रणयितृ जने किंपुनर्दूरसंस्थे॥ ३॥ प्रत्य
सन्नेन भसिदायतज्जीवितालंबनायोजीमूतेन स्वकुशलमयं हारयिष्ये न प्रवृत्तिं॥ स प्रत्य
ग्रः कुरुत कुसुमैः कल्पिताद्यायतसमैः प्रीतः प्रीतिप्रमुखवचनं स्वागतं व्याजहारा॥ ४॥ धूम
ज्योतिः सलिलमस्तां सन्निपातः कमेघसंदर्शार्थः कपटुकरणैः प्राणिभिः प्रापणीयं

॥ इत्यौ सुक्यादपरिगणयनगुह्यकसंययाचे कामातीहि प्रकृतिहपणश्चेतनाचेतनेषु ॥ ५ ॥
जातं वंशे भुवनविदिते पुष्करवर्तकानां जानामित्वा प्रकृतिपुरुषं कामरूपं मधो नः ॥ तेना
त्वे त्वयि विधिवशाद्दूरवंधुर्गतो हं याच्नामो घावरमधिगुणेनाधमे लब्धकामा ॥ ६ ॥ संतप्ता
नां त्वमसि शरणं तत्प्रेयोदप्रियायाः संदेशं मे हरधनपाति क्रोधविश्लेषितस्य ॥ गंतव्या ते वस
तिरलकानामयदे श्वराणां बाह्योद्यानस्थितहरशिरश्चंद्रिका धौतहर्म्या ॥ ७ ॥ त्वामारुहं प
वनपदवी मुहुर्हीतालकांताः प्रीदुष्यंते पथिकवनिताः प्रत्यादाश्वसंत्यः ॥ कः सन्नदे विरह
विधुरां त्वय्यपेक्षत जायां न स्यादन्योऽप्यहमिव जनायः पराधीनवृत्तिः ॥ ८ ॥ मंदं मंदं नुदति ग
वर्तेश्चानुकूलो यथा त्वां वामश्चायन्नदति मधुरं चातकसं सगंधः ॥ गर्भाधानद्वारा पृच्छया

मध०

२

नूनमावदुमालाः सैविष्यं ते नयनसुभगं रे प्रवतं बलाकाः ॥ १० ॥ तां चावशं पारवसगण
नातत्परा मेकपत्नीमव्यापन्तामविहतगतिर्दुःसिभ्रातृजाया ॥ आशाबंधः कुसुम
सदृशं प्रायशो ह्यंगनानां सद्यः पातिप्रणयिहृदयं विप्रयोगरुणादि ॥ १० ॥ कर्तुं यच्च प्रभव
तिमहीमुठिलीध्रमबंध्यात्कुत्वा तेश्रवणसुभगं गज्जितं मानसोत्काः ॥ आकलासा
द्विसाकिशलयं हृदपाथेयवतः संपत्स्यंते नभसिभवतो रजहंसाः सहायाः ॥ ११ ॥ आप
स्वपिप्रयसरवममुंतुंगमालिङ्गपशैलं वंद्यैः पुंसां स्रुपतिपदं किंतं मेखलासु ॥ काले
काले भवति भवतो यस्य संयोगमेतस्मिहव्यक्तिश्चिरविरहं मुंचतो वाष्पमुक्षं ॥
१२ ॥ मार्गो तावत् शृणुकथायतस्वत्प्रयाणानुरूपं देशं मेतदनुजलदश्राप्यसि श्रोत्र

राम०

२

कमलूरश्च नाकुश्वल्मीकं पुंनपुंसकमित्यमरः ४

पेयं ॥ रिवन्तः रिवन्तः शिवरिषु पदं न्यस्य गतामि यत्र द्दीणः द्दीणः परलघुः प्रः स्रोतसां चोपभुज्य
॥ १३ ॥ अद्रेः मृगं हरति पवनः किं सिद्धिं पुंमुखी भिर्दृष्टो सा हश्च कितं च कितं माधसिद्धांगना
भिः ॥ स्थानादस्मात्सरसनिबुलादुत्पत्ता ददुःखः खंदिग्ना गानां पाथिपरिहरनस्थूलहस्तः
क्लेपान् ॥ १४ ॥ रत्नकाया व्यतिर्कर इव प्रेक्ष्य मेतत्परसादुल्मीका ग्रास्य भवति धनुः खंड
माखंडलस्य ॥ येन श्यामं वपुः शतं तं कांतिमापत्स्यते तं वै हेतुं वस्फुरितरुना गोपवेषस्य वि
स्तोः ॥ १५ ॥ त्वय्यायं तं कृषिफलमिति भूविकारानभिज्ञैः प्रीतिस्मिन्नेत्रे न पदवधूलोचनैः
पीयमानः ॥ सद्यः सरोत्कषणसुरभिर्देवमारुह्य मालं किंचित्पश्चाद्गतलघुगतिर्भूय एव
तरेण ॥ १६ ॥ त्वामासारप्रशमितं वनोपप्लवं साधुमूर्द्धावक्ष्यत्यर्धं श्रमपरिगतं सानुमान
मकूरः ॥ न कुदोपि प्रथममुक्ततापेक्षया संश्रयाय प्राप्ते मित्रे भवति विमुखः किंपुनर्य

अधीतोतिघ्नश्चायत्तइत्यमरः ॥ ४ ॥ सुरभिर्द्याणतर्पणमित्यमरः पक्ववर्हेनपुंसकं इत्यमरः ५

वि ५

लघुद्विपमरं ३
तमिप

प्रेष०

३

स्तथोच्चैः॥१॥ अद्भुतांतं प्रतिमुखगतं सानुमाना म्रकृत्स्तुंगेन त्वां जलदशिरसाधारयिष्यत्य
वश्यं॥ आसारेण त्वमपिशमयेतस्य नैदास्यमग्निं सद्वावादः फलतिनाचिरेणोपकारो म
हत्सु॥१॥ कुन्तोपात्तः परिणतफलद्योतिभिः काननामैस्त्वय्यारूढे शरवरमचलः स्निग्ध
वर्णाभवः॥१॥ नूनं यास्यत्यमरमिथुनं प्रदूणीया मवस्थामधोश्यामस्तनडवमुवः
षविस्तारपादः॥१॥ स्थित्वा तस्मिन्वनचरवधुभुक्तकुंजे मुहूर्तं तोयोत्सगीदुततरंग
तिस्तप्यं वत्सर्पिणीः॥ रेवां द्रव्यस्य पलविषमे विंध्यपादे विशीर्णा भक्तिर्द्वैविध्या विरचि
तां भूतिमंगे गतस्य॥१॥ तस्मात्सिक्तैर्वनगतमैर्वा सितं वा तदृष्टिर्जीवूकुं जप्रतिहतरं
तोयमादाय गच्छः॥ अंतःसारं घनतुल्ययितुं नानिलः शब्दपतित्वारिक्तः सर्वो भवति हिल
घुः पूर्णतागौरवाय॥१॥ नीपंदृष्टुं हरितकपिशंकेतैस्सिद्धैरुदेरा विभूतप्रथममुकु

राम०

३

तथादुतद्विप्रलघुकिप्रमरंदुतमित्यमरः ॥४॥ अंबुचातकस्याहितंभूसंस्पृष्टोदकस्य

तेषांरो
हनुज

लाःकंदलीश्चानुकं॥२१॥दध्धारोपघधिकसुरभिगंधमाघायचोर्षीःसारंगासेतललवम
चःसूचायष्यतिमार्गं॥२२॥अंभोविंदुग्रहणरमसांश्चातकान्वीक्ष्यमाणःश्रेणीभूताःपरि
गणनयानिर्दिष्टांतोवलाकाः॥त्वामासाद्यस्तनितुसमयेमानयिष्यतिमिदुःसात्वं
निप्रियसहचरंसंभ्रमालिंगितानि॥२३॥उत्पश्यामिदुतमपि सर्वमपि यार्थंयिष्यसोःकालं
पंककुंभसुरभौपर्वतेपर्वतेतैशुक्लापांगैःसजलनयनैःस्वागतीकृत्यकेकाःप्रत्युद्यातःकथमपि
भवानिगंतुमाशुव्यवसेत॥२४॥पांडुकायोपवनवृत्तयःकेतैर्केःसूचिभिन्नैर्नीडारंभैर्हवलि
भूजामाकुलग्रामचेत्याः॥त्वय्यासन्नोपरिणतफलश्यामजंवृवनांताःसंपत्स्यंतेकतिपयादन
स्थायिहंसादशासाः॥२५॥तेषांदिदुप्रथिमविदिशालद्वारांराजधानीगत्वासद्यःफलम
विकलंकासुकत्वस्मलच्चा॥तीरोपतस्तनितुसुभगंपांस्पसिखादयुक्तंसंभ्रमंमुखमिव
कुटजोऽर्जुनइतिशङ्खार्णवे॥पकेतकीमुकुलाग्रेष्वपिसूचिःस्यादिति देवोविलंवेनिंदायामिति विश्वः॥६॥
प्राचीनं प्रांततोवर्तितमित्यमरः ॥४॥ शङ्खार्णवे॥४॥

कुलायो
नीडम
यामित्य
मरः॥१॥

ककुभः

मेघ०

४

पयोवेषवत्पाश्वलोर्मि॥२६॥ नीचेरारव्यंगिमधिवसेस्तत्रविश्रामहेतोस्त्वत्संपक्वतपु
लकितमिवपौठपुष्पैःकरैवैः॥यपणपस्त्रीरतिषरिमलोद्गारिभिर्नीगराणामुदामानिप्रथ
पतिशिलावेशममिह्यैवनाति॥२७॥ विश्रान्तःसुनव्रजवनैश्चस्पृष्टीरतातानिसिचन्नु
द्यानानानवजलकणैर्यथैकाजालकानि॥गंडुपदापनयनरुतात्कांतकणैर्यत्नानां
यादानात्तद्वृणपरिचर्तःपुष्पलाविमुरवानां॥२८॥ वक्रःपंथायदपिभवतःप्रस्थितस्मै
तराशंसौधोसंगप्रणयविमुखोमास्मभूरुज्जायिन्याः॥विद्युद्दामस्फुरितचकितैस्तत्राण
रांगनानांलोलापांगैर्यदिनरमसलोचनैर्वचिर्तोसि॥२९॥ वीचीकौभसन्नितविहगंभ्र
णिकोचिगुणायाःसंसर्पत्पासवलितसुभगंदिशितावर्तनामे॥निर्विध्यायाःपथिभवरसा
भ्यंतरःसंतिपत्पस्त्रीणामाद्यंप्रणयवचनंविभ्रमोद्विषयेषु॥३०॥ वेणीभूतप्रतनुसलिला

न

राम०

४

४३३३मागधी॥ गणिकायूथिकोवशा इत्यमरः (नुर्या) ४

सावती तस्य सिंधुः पाडुकाया तदसुहृत्सु भ्रंशिभिर्जीणपणैः ॥ सौभाग्ये ते सुभगा विरहावस्थया
व्यंतयंती कार्ष्ण्येन तत्पतति विधिना सत्त्वयेवोपपाद्यः ॥ ३१ ॥ प्राप्त्वा वंती नुदयन कथाको
विदग्धामवद्वान्पूर्वादिष्टामनुसरपुरीं श्रीशालां विशालां ॥ स्वल्पाभूते सुचारत फलेख
गिणं गंगानां शेषैः पूर्णैर्हृतमिव दिवः कांतिमत्तु वंद्यमेकं ॥ ३२ ॥ दीर्घी कुर्वन्पदमदक
लं कृत्ति तं सारसानां प्रतुषेषु स्फुटितकमला मोदमैत्री कषायः ॥ यत्र स्त्रीणां हरति सुरतस्य
निमग्नानुकूलः शिष्यावातः प्रियतम इव प्रार्थनाचाटुकारः ॥ ३३ ॥ हारास्तारासरत्नगुटिका
नकोटिशः शंखशुक्लीः शष्पश्यामानमरकतमणिनुन्मयूषप्ररोहान् ॥ यस्यां दृष्ट्वा विप
णिरचितान् विदुमाणां च भंगान् संलक्ष्यंते सलिलतिवयस्तोयमात्रावशेषाः ॥ ३४ ॥ प्रद्यो
तस्मात्प्रियदुहितं वत्सराजो व्रजद्वैहैमंतालदुमवनमभूद्व्रतस्यैवराजः ॥ अत्रोद्धतः कि

मेघ-
५

लनलगिरिः संभमुत्पाद्यदपीदित्पागंतूनरमयति जनो यत्र वंधूनभिः ॥ ३५ ॥ तालोद्गीर्णैरु-
पचितवपुः केशा मस्कारधूपैर्वंधुप्रीत्याभवन्नशिरिवभिर्दत्तनृत्योपहारः ॥ हर्म्येषु स्याः कु-
सुमसुरभिषधैर्वन्तान्तरात्मानि त्वारेव दललितवनितापोदरागांकितेषु ॥ ३६ ॥ भर्तुः
कंठ्युविरतिगणैः सादरं वीक्ष्यमाणः पुण्ययायास्त्रिभुवनगुरोर्दामचंडीश्वरस्य ॥ धृतोद्या-
ने कुवलयरत्नगंधिभिर्गंधवत्पासोयकीडा निरतयुवतिस्मानति कैर्मरुदिः ॥ ३७ ॥ अप्य-
न्यस्मिन्नललधरमहाकालमासाद्य काले स्यात्तव्यं तेन यनविषयं यावदस्मेति मानुः ॥
कुर्वन् संध्यावलिपटहतांशूलिनः श्लाघनीयामा मंदराणां फलमविकलं लप्स्यते गीर्ति-
तानो ॥ ३८ ॥ पादन्यासकृणोत्तरसनास्तत्र लीलावधूतैरेतच्छायाखचितवलिभिश्चा-
मरैः क्लृप्तहस्ताः ॥ वेश्यास्त्वत्तोनखपदसुखानप्राप्येव वर्षाग्रविंदूनामोक्षं ते त्वयि मधु-
राम-
५

करश्रेणिदीर्घानकदाहानः॥४०॥पश्चादुच्चैर्मुक्तसुवनंमंडलेनामिलीनःसांध्यंतेजोविकशिततवापुष्प
रक्तं दधानः॥नृत्पारंभेहरपशुपतेरार्द्रनागाजिनेकांशोतौद्वेगसिमितनयनंदृष्टमतिर्भवान्या॥४१॥गङ्गा
तीनारमणवसतिंयोषितांतत्रनक्तंरुद्रालोकेनरपतिपथेसूचिभेद्यैस्तमोभिः॥सौदामिन्याकनक
निकषस्निग्धयादर्शयोच्चैर्तोयोत्सर्गस्तनितमुखरोमास्मभूर्विक्तवासाः॥४२॥तां कस्यंचित्भव
नवलभौसुप्तपारावतायां नीत्वा रात्रिं चिरविलसन्नातरिव न्नविद्युत्कलत्रः॥दृष्टेसूर्यपुत्रपिभवान्वा
हयेद्वशेषंमंदायंतेनखलुसुहृदामभ्युपेतार्थकृत्पाः॥४३॥तस्मिन्कालेनयनसलिलंयोखितंरवं
दितानांशान्तिनेयप्रणयिभिरतोवर्त्मभानोऽस्पृजाः॥प्रालेयासंकमलवदनात्सोपिहर्तुंनलिन्याः
प्रत्पावत्तस्त्वयिकरुविष्पादनल्पाभ्यसूयः॥४४॥गंभीरायाःपयसिसारतश्चेतसीवप्रसन्नेकायात्मा
पिप्रकृतिसुभगोलस्यतेतेप्रवेशं॥तस्मादस्याःकुमुदविशदान्पहंसित्वंनधैयीन्मोघीकर्तुंचदुस्त

मेघ ६ शफरोद्वर्जनप्रेक्षितानि॥४४॥तस्याःकिंचित्करधृतमिवप्राप्तवानीरशाखंदृत्वानीलंसलिलवसनंमुक्त
रोधोनितंबं॥प्रस्थानंतेकथमपिसखेलंवमानस्यभाविताताखादोविवृतजघनांकोविहातुंसम
र्थः॥४५॥त्वन्मिस्पंदेकुसितवसुधागंधसंपर्करम्यःस्रोतोर्ध्वध्वनितसुभगंदंतिभिःपीयमानः॥
नीचैर्वास्पत्पुपुतिगामिषोदेवपूर्वागारितेशीतोवायुःपरिणमयिताकाननोदुंबराणां॥४६॥तत्रस्व
दंनियतवर्सांतपुष्पमेधीकृतात्मापुष्पासारैःस्नपयतुभवानव्योमगंगाजलोर्द्वैः॥रक्षाहेतोर्नका
शिभृतावासर्वाणांचमूनामत्पादित्यंदुतमुखैरेवहसंभृतंतद्वितेजः॥४७॥त्योतिलेखाक्लृप्तयि
गलितंयस्पवर्हंभवानीपुत्रप्रेमणाकुचलयदलप्रापिकर्णकरोति॥धौतापांगहरशशिरुचापा
वकेसंमयूरंपश्चाददिग्रहणगुरुमिर्गर्जितैर्नर्तयेथाः॥४८॥आगधेनंशरवणभवंदेवमुत्तम
धिताध्वासिद्धद्वंद्वैर्जलकणभयात्तवीणिभिर्मुक्तमार्गः॥व्यालंवेथाःसुरभितनयालंभजमानस्य ६

पिष्टनस्रोतोमूर्त्तीभुविपारणतारंतिदेवस्यकीर्तिं॥४९॥ त्वष्टादातुं जलमवनतेशार्द्धि. लोचनी
चौरतस्याःसिंधोःपृथुमपितनुंदूरभावात्प्रवाहं॥ प्रेक्षिष्यंते गगनगतयोदूरमावर्त्य दृष्टीरेवं मुक्ता
गुणमिव भुवःस्थूलमध्ये द्रुतीति॥५०॥ तामुत्तीर्य ब्रजपारिवतभूलताविभ्रमाणं पद्मोद्देपादुप
रिविलसतकृष्णसारप्रमाणं॥ कुंदोद्देपानुगमधुकरश्रीमुष्णामात्मविंवपात्रीकुर्वतदशपुख
धूनेत्रकौत्सहलानां॥५१॥ ब्रह्मावर्तजनपदमधःक्रीडयागाहमानः हेतुं हवप्रधनपिपुनं कौरवतद्व
जेषाः॥ राजन्यानां शितशरशतेर्यत्र गंडीवधन्वाधारापातैस्त्वमिव कमलान्यस्य वर्धनं मुखानि॥
॥५२॥ हित्वाहातामभिमतसंरेवतीलोचनां कांबंधुप्रीत्या समरविमुखोत्तांगलीयाः संघ
वे॥ कृत्वा तासामभिगममयांसौ मयसारस्वतीनामंतः शुद्धस्वमापमचित्तावर्णीमात्रेण कृष्णः

मेघ ॥ ५३ ॥ तस्माद्देहेरनुकनखलं शैलराजावतीर्णा जहोः कन्यां सगरस्तनयस्वर्गसोपानपत्तिं ॥ गौरी
वक्त्रभ्रुकुटिरचनाया विहस्येव फेनैः शोभोः केशग्रहेण मकरोद्विंदुलग्ना मिहस्ता ॥ ५४ ॥ तस्याः पा
तुंसुरगतिश्च चोमिपूर्वाद्दलं वीत्वं चेदक्स्फटिकविशदंतर्कये स्तिर्यगंभः ॥ संसर्पेत्पासपादम
वतः श्रोतसिक्काययासौ स्यादस्थानोपगतयमुनासंगमेनाभिरामा ॥ ५५ ॥ आसीनानां सुरभित
शिलं नाभिगधैर्मृगाणां तस्याएव प्रभवमचलं प्राप्य गौरंतुषारैः ॥ वक्ष्यस्पध्वमविनयनेतस्य
शृंगे निषण्णः शोभां शुभ्रविनयनद्वेषोत्खातपंकोपमेयां ॥ ५६ ॥ तंचेद्वायो वहति सरलस्कंध
संघट्टजन्मा बाधेतोल्काहपितचमरीवालभारोदवाग्निः ॥ अर्हस्येनं शमयितुमलं वारिधारा राम
सहस्रेण पन्नार्तिप्रशमनफलाः संपदो ह्युत्तमानां ॥ ५७ ॥ ये संरंभोत्पतनरभसाः स्वांगमंगाय ॥

तस्मिन्मुक्ताध्वानं सपदिशरभालेघयेयुर्मवंतं ॥ तानकुर्वीथास्तुमुलकरकावृष्टिपातावृष्टि
र्णान्केवानस्पःपरिभवपदंतिष्कलारंभयत्नाः ॥ ५८ ॥ तत्रव्यक्तं दृष्टादिचरणन्यासमर्द्धदुर्मा
लेः शश्वत्सिद्धरूपचितवलिभक्तिनम्रः परीयाः ॥ यस्मिन् दृष्टे कारणविगमादूर्द्धमुद्रतयापाः
कल्पिष्यंते स्थिरगाणपदप्राप्तये श्रद्धधानाः ॥ ५९ ॥ शृङ्गायंते मधुरमनिलैः कीचकैः पूर्यमा
णाः संसृक्ताभिः स्त्रिपुरविजयोगीयेत किन्नरीभिः ॥ निहृदीते मुरजद्वचेतकंदरेषु ध्वनिः स्या
त्संगीतार्थाननुपश्रुपते सत्रभावी समग्रः ॥ ६० ॥ प्रालेयाद्वरुपतटमतिक्रम्यतोस्तानवि
शेषानहंसद्वारं भृगुपतिपशोवर्त्मयत्कौचरंभ्रं ॥ तेनोदीचीदिशमनुसरेत्सिथगायामशो
भीश्यामः प्रादोवत्तिनियमनाभ्युद्यतस्येव विष्णोः ॥ ६१ ॥ गत्वा चोर्द्धदृशमुखमुत्तोकुसि
तप्रस्यसंधेः कैलाशस्य त्रिदशवनितादर्पणस्यातिथिः स्याः ॥ शृंगोक्तायेकुमुदविशद्वैद्यो

मेघ- वित्तपस्थितः खंराशीभूतः प्रतिदिनमिव च्यं वक स्याद्दहासः ॥ ६२ ॥ अथ श्यामित्वयितरं गते स्त्र
८ भामिचंजनामेसद्यः कृतद्विददशैर्नन्देदगौरस्पतस्य ॥ शोभा मदेस्तिमितनयनप्रदक्षणीयां
वित्रीमसंन्यसेसुतिहलभृतो मेचकेवाससीव ॥ ६३ ॥ हित्वा तस्मिन् भूतगवलयं शंभुनाद
तहस्ताक्रीडा शैलेयादचविहरेत्पादचारेण गौरी ॥ मंगी भक्त्या विरचितवपुः समितातर्जलो
घः सोपानत्वं कुरु मणितराहणायाग्रयायी ॥ ६४ ॥ तत्रावश्यं च लयकुस्तिशोद्दुहनाद्भीति
तेषां नेष्यंति त्वांसुरयुवतयो मंत्रधारा गृहत्वं ॥ ताभ्यो मोहस्तव यदि सर्वे घर्मलं च स्मृतस्य
तृक्रीडालोडाश्रवाणामसुषैर्गर्जितैर्भाषयेत्ताः ॥ ६५ ॥ हे मी भोजप्रसविसलिलं मानसस्य
दधानः कुर्वन् कामादृणमुखपटप्रीतिमेरावतस्य ॥ धुन्वन् कल्पद्रुमकिशलयान्यंशुकानि राम
ववातैर्नीनाचेष्टैर्जलदललितैर्निर्विशेषं नगं ॥ ६६ ॥ तस्योत्संगे प्रणयिन इव सप्तगंगा ८

दुकूलान्तवदृष्टानपुनरलकांज्ञास्पसेकामचारित्॥यावःकालेवहृत्तिसलिलोद्गारमुच्चैर्वि
मानामुक्ताज्ञातग्राथितमलकं कामिनीवाभ्रवृंदं॥६१॥ ॥इतिश्रीमेघसंदेशकाव्यपूर्व
मेघः॥॥विद्युत्वंतललितवनिताःसंदचापंसचित्राःसंगीतायप्रहृतमुरताःस्निग्ध
गंभीरघोषाः॥अंतरस्तोयंमणिमयभुवस्तुंगमभ्रंलिहाग्राःप्रासादास्त्वातुलयतुमलयत्रतै
स्तैर्विशेषैः॥६२॥हस्तेलीलाकमलमलकवालकुंदानुविद्धनीतालोध्रप्रसवरत्नसापांडता
माननश्रीः॥चूडापाशेनवक्रुरवकंचारुकोणशिरिषंसीमंतचत्वदुपगमजंयत्रनीपंवर्धन
॥६३॥यत्रोन्मत्तभ्रमरमुखिराःपादपानित्यपुष्पाहंसश्चेण्णिरचितरसनानित्यपयान
लिन्यः॥केकोकंरामवनशिखिनोनित्यभास्वत्कलापानित्यप्योत्स्नाप्रतिहततमो
दृतिरम्पाःप्रदोषाः॥७॥आनंदोत्कृष्टनयनसलिलंयत्रनात्यैर्निमित्तैर्नान्यस्तापःकुसु

मेघ.
७

मशरुतादिष्टसंयोगसाध्यात्॥ नाप्यन्यत्र प्रणयकलहादिप्रयोगोपपत्तिर्वितेशानां नखलुचव
यो यो वनाद न्यदस्ति॥ ११॥ यस्यां यदाः सितप्रणिमया न्यतहर्मस्थलानि ज्योतिष्ठाया कुसुमरच
नान्युत्तमस्रीसहायाः॥ असेवंते मधुरतिफलं कल्पवृक्षप्रसूतं त्वहं भीरुधनिपुशनैः पुष्कर
षाहतेषु॥ १२॥ मंदाकिन्याः पयसि शिशिरैः सेव्यमाना मरुद्भिर्मंदाराणां मनुत रुरुहं क
यया वारतो ह्माः॥ १३॥ नीवीबंधोक्तु सितशायिलं यत्र यद्गंगानां दोमं रागादतिभूतकरे
षादिपत्सु प्रियेषु॥ अर्चिसुंगाननिमुखगता न प्राप्सुर्न प्रदीपानही मूढानां भवति विफ
लप्रेरणचूर्णमुष्टिः॥ १४॥ नैत्रानीताः सततगतिनायदिमानाग्रभूमीरालेरप्यानां नवज
लकोणदोषमुत्पाद्यसद्यः॥ शंकारपृष्ठद्वजलमुक्त्वा दृशायत्र जालेर्दुमोक्षरानुकृतिनि रास०
पुणजं जगन्निःपतंति॥ १५॥ यत्र स्त्रीणां प्रियतमभुजोक्ता सितालिङ्गिता नाम गस्तानि सुर ७

तत्रानितांतनुजातावलंबाः॥त्वत्संरोधापगमविशदंष्ट्रपादैर्निशयेत्यालुं पतिस्फुटतल
लवस्यंदिनश्चंद्रकांताः॥१६॥अदृष्ट्यातमवननिधयःप्रपहंरक्तकंठेरुद्रायद्रिद्वेनपतिप
शःकिन्नरैर्यत्रसादं॥वैभ्रातरव्यविवुधबनितावारमुख्यासहायाबहुलापावाहुरूप
वनंकांमिनोनिर्विशंति॥१७॥गत्पूतं पादलकपतितैर्यत्रमंदारपुष्पैःपत्रेद्वेदेःकनकक
मलैःकाणिवसंसिमिश्र॥मुक्ताजालैःस्तनपरिसराकृन्तसूत्रैश्चहारैर्नैशोमार्गःसवितुरुदये
सूच्यतेकांमिनीना॥१८॥मत्वादेवंधनपातिसखंयत्रसाक्षादसंतप्रायश्चापनवहतिभयान्मम
यःषट्पदं॥सभूमंगंप्रहितनयनैःकामिलक्ष्मणमोघैस्सस्पांभश्चतुरवतिनाविभ्रमैरेवसि
दः॥१९॥वासश्चित्रंमधुनयनयोर्विभ्रमादेशद्वंद्वं पुष्पोद्भवंसहकिशलयैभूषणानां विकल्पा
न॥लाक्षारंगचरणकमलन्यासयोग्यं चयस्यामकःसूतसकलमवलामंडनकल्पवृक्षः॥२०॥

मेघ०
१०

तत्रागारं धनपतिगृहादुत्तरेणास्मदीयं दूरं स्त्रियं सुरपतिधनुश्चारुणा तोरणेन ॥ यस्योपावे कृतकत
नयः कांतया वार्द्धितो मे हस्तप्राप्य सवकनामृतो वालमंदारवृक्षः ॥ ८१ ॥ वापि चास्मिन्मरुतशि
ला वद्ध सोपानमो गीर्हमेः कुन्ना विकचकमलेः स्मग्धवेदुर्धनालेः ॥ यस्यासोय कृतवसतयोमा
नसंसन्निवृष्टं नाध्यास्यंति व्यपगतशुचस्त्वामपि प्रेक्षंसाः ॥ ८२ ॥ तस्यास्तीरे रचितशिवरः
पेशले रंदिनीलेः कीडा शैलः कनककदली वृष्टनं प्रदुर्गायः ॥ महे हि न्याः प्रियडितसखे चेतसाका
तरेणाप्रेक्ष्योपांतस्फुरिततडितं त्वांतमेव स्मरामि ॥ ८३ ॥ रक्ताशोकश्चलिकशलयः केसरश्चात्रकं
तः प्रत्यासन्नौ कुरैव कवते मीधवी मंडपस्य ॥ एकः सख्या सुवसहया वामपादाभिलाषी कांक्षुप
न्यो वदनमदिरोहो हृदकुर्यानास्याः ॥ ८४ ॥ तन्मध्ये च स्फटिकफलिका कांचनी वासयति मूलैव राम०
दामाणि भिरनतिप्रोदवंशप्रकाशैः ॥ तालैः शिंता वलयसुभगेन त्रितः कांतयामेया मध्यासदि १०

मेघ

वसविगमेनीलकंठःसुहृदः॥८५॥रभिःसाधोमनसिनिहितैर्लक्ष्मणैर्लक्ष्मणैश्चयाद्वारोपांतेतिरिवतव
पुष्पाशंखपद्मौचदृष्ट्वा॥८६॥ममसद्यःभवन्मधुनामद्वियोगननूनंसूर्यापायेनखलुकमलंपुष्पति
स्वामिभिरग्रा॥८७॥गत्वासद्यःकलभतनुतांशोघुसंपातहेतोःकीडाशैलेप्रथमकथितेरम्पसा
नानिषणः॥अहंस्पंतमवनपतितोक्तुंमत्प्राप्त्यभासंखद्योतालीविलसितनिभांविद्युदग्ने
षट्पिण्डं॥८८॥तन्वीरपामाशिवरिदशनापक्वविंवाधरोष्ठीमध्येहामाचकितहरिणीप्रहृणा
म्रनाभिः॥श्रीणीभारादलसगमनास्तोकनम्रास्तनाभ्यांयातवस्माद्युवतिविषयेसृष्टि
द्येवधातुः॥८९॥तांजानीयाःपरिमितकथांजीवितंमेद्वितीयंदरीभूतेमयिसहचरेचक्रवाकी
मिवैका॥गाढोत्कंठंगुरुषुदिवसेषुगुरुसुबालांजातांमन्येतुहिनमयितांपद्मिनीवान्परुपा
॥९०॥नूनंतस्याःप्रवल्सरदितोक्तुंनेत्रेप्रयायानिःश्वासानामशिशिरतयामिन्नवर्णाधरोष्ठं

मेघः
११

॥ हस्तन्यसंमुखमसकलव्यक्तिलेवालकवादिंदोर्देन्यंवदनुसरणालिष्टकांतेर्विमर्ति ॥ १० ॥ आ
लेकितेनिपततिपुरासावलिव्याकुलावामसादृश्यं विरहतनुवाभावगम्यलिरवती ॥ पृच्छती
वामधुरवचनोसारकांपेतरस्थाकच्चिद्वर्तुः स्मरसिरसिकत्वहितस्पृष्येति ॥ ११ ॥ उत्संग
वामलिनवसनेसौम्यनिःक्षिप्पवीणांमदोत्रांकविरचितपदंगेयमुद्गातुकामा ॥ तंत्रिमाद्रोत
यनसलिलैः सारयित्वाकथंचित्भूयोभूयः स्वयमपिहृतांमूर्कनांविस्मरंती ॥ १२ ॥ शेषानमा
सानविरहदिवसस्थापितस्यावधेर्वाविन्यस्येतीभुविगणानयादेहलीदत्तपुष्पैः ॥ संभोगंवा
हृदयनिहितारंभमास्वादयंतीप्रायेणैतरमणविरहघंगनानांविनोदः ॥ १३ ॥ सव्यापाराम
हनिनतथापीडयेन्मद्वियोगः शंकेरात्रौगुस्तरमुचंनिर्विनोदोसखीति ॥ मत्संदेशैःसुखयिषु
मत्पश्यसाध्वीनिशीथेतामुन्निद्रामवनिशयनोसौधवातायनस्यः ॥ १४ ॥ आधिहोमोविर

रामः
११

दृश्यते सन्निषत्कैव पाश्वर्णी प्राची मूलेतनुमिव कला मात्रशेषा हि मां शोः ॥ नीतारा विः
णिमिव मया सादृमि कारतैर्याता मेव बोद्धे विरह महती मश्रु मिर्या पयती ॥ ७५ ॥ पादौ
तिंदोर मृत शिशिर न जाल मार्ग प्राविष्टान पूर्व प्रीत्या गत मभि मुखं सन्निवृत्तं तथैव ॥ रेवदा
चक्षुः सलिल गुरुभिः पद्मभिः कादयंती सोमं ह्रीवस्थलकर्मलिनी न प्रवुद्धा न सुप्ता ॥
७६ ॥ निःश्वासेना धर किशलयत्ने शिना विरुपंती शुद्धस्नानात् परुष मलकं नूनमाग
क्ष्मलं वं ॥ मत्संभोगः सुखमुपनये स्वप्रजो पीति निद्रा मा कादंती नयन सलिलात् पीडरु
द्धावकाशं ॥ ७७ ॥ आद्येव द्वा विरह दिवसे या शिखा दामहि त्वाशा पस्पंते विगलित शु
चा सामयो द्वेष्ट नृनीया ॥ स्पर्शं क्लिष्टमयमित नखेना सह स्मारयंती गंगामो गत कठि
न विषमामेक वैष्णो करेण ॥ ७८ ॥ चतुर्भिः कुलकं ॥ सा संन्यस्ता भरणमवलोपे शलं धार

मेघ-
१२

यंतीशयोत्संगोत्तिहितमसकृदुःखदुःखिनगात्रं॥ त्वामप्यसंनवमयिमनःसंभृतस्मेहमत्मा
दित्यंभृतांप्रथमविरहेताममहंतर्कयामि॥ १०० ॥ वाचालंमोहनखलुसुभगंमन्युमवः
करोतिप्रत्यक्षंतेनिखिलमचिराद्वातरुक्तेमयापत्र॥ नमीरुद्वयांगप्रसरमलकेरज
नस्मेरुमन्यंप्रपादशादीपवमधुनोविस्मृतमृबिलीसं॥ १०० ॥ त्वय्यासन्ननयनम
पारस्यदिशंकेमृगादृगामीनक्षोभाचलकुवलेयश्रीतुलामेष्यतीति॥ वामश्चास्या
कसहपदेमुच्यमानोमदीयेमुक्तात्रालांचिरपरिचितेत्याजितोदेवगत्पु॥ १०१ ॥ सं
भोगांतेममसमुचितोहस्तसंवानानांयास्यत्युरुःसरसकदलीसंभगोरश्वलत्वं॥
तस्मिन्कालेजलदयदिसाल्लब्धनिद्रासुखास्यात्तत्रासीनःसन्निविष्टमुखोयाममा
त्रसहयाः॥ १०२ ॥ माभूदाउत्तरमेघस्याःप्रणयिनिमयिखप्लवकेकथंचित्सद्यःकं

राम-
१२

कृतमुज्जलतायंथिगढोपगूढं॥१०३॥तामुत्थाप्यस्वतलकणिकाशीतलेनानिलेनप्रप
श्वसांसमप्रभिनवैर्त्रीलकैर्मालतीनां॥विद्युर्द्धर्मःसिमितनयनोत्वत्सनाथेगवाम्
वक्तुं धीरःसतित्वचनेमानितुं प्रकमेयाः॥१०४॥मर्तुर्मित्रं प्रियमविधवेविद्विमा
मर्तुं वाहेतुमंदशर्मनसिनिहितैरागतत्वत्समीपं॥योवदो नित्वरयतिपथिश्चाभ्यता
प्रोषितानामदस्त्रिधैर्धनिभिरवलावेणिमोक्षोत्सुकानि॥१०५॥इत्याख्यातेपवनतन
यंमैथिलीवोन्मुखीसात्वामुक्कंठोक्तुंसितहृदयावीक्ष्यसंभाष्यचैवं॥श्रोष्यत्यस्मात्प
रमवाहतासौम्यसीमंतिनीनांकांतोदंतःसुहृदुपनतःसंगमात्किंचिदूनः॥१०६॥ता
मायुष्मन्ममचवचनादात्मनाचोपकर्तुंवृथादेवंतवसहचरारामगिर्याश्रमस्थः॥
अव्यापन्नःकुशलमवलेपृकृतित्वांविद्युत्कीर्णंभाष्यसुलभविपदांप्राणिनामेत

मेघ०

१३

देव॥१०॥ अंगेनांगप्रतनुतनुनागाढतप्तेनतप्तंसासेणश्रद्धवमविरतोत्कंठमुत्कंठितेन
॥१०८॥ शृङ्गोद्धासंसमधिकतरशृङ्गासिनादुरवर्तीसंकल्पेसेविशतिविधिनावेरणरुद्धमार्गः
॥१०९॥ शृङ्गारव्ययंयदपिकिलतेयःसखीनांपुरस्तात्कर्णलोचनःकथयितुमभूदाननस्य
शलोभार्त॥सोत्तिकातःश्रवणविषयंलोचनाभ्यामदृश्यस्वामुत्कंठाविरचितपदंमम
खेनेदमाह॥११०॥ श्यामास्वंगचकितहरिणीप्रक्षितेदृष्टिपातानवक्त्रकायांशशानि
शिखिनांवरुणारेषुकेशान॥उत्पश्यामिप्रतनुषुनदीवीचिषुभ्रविलासानहंतैकस्य
केचिदपिनृतंचदिसादृश्यमस्मि॥११०॥ त्वामालिख्यप्रणयकेपिताधातुरागःशिला
यामात्मानंतेचरणपातितंयावदिकामिकर्तुं॥असस्तावन्मुदरुपाचतेदृष्टिरालुप्य
तेमेकूरसस्मिन्नपिनसहतेसंगमनोक्तानि॥१११॥ मामाकाशप्रणहितभुजनिर्द

राम०
१३

याश्चैव हेतोर्लब्धायासे कथमपि मया स्वप्नसंदर्शनेषु ॥ पश्यंती नानखलु बहू शो न स्थली देवता
नामुक्ता स्थूलास्तसु किशलयेष्वश्रुतेशाः पतन्ति ॥ ११२ ॥ भित्वा सद्यः किशलयेषु पुरान् देवदारु
कुमाण्येते कुरस्कृति सुरभयोदृष्टिणेन प्रवृत्ताः ॥ आलिंग्यंते तु एवमिव कथं दीर्घयासास्त्रिषु
माः सर्वा वस्थास्वहरापि कथं मंदमंदातपं स्यात् ॥ ११३ ॥ इत्येवं तेषु दुर्लभं नयेदुल्लभं प्राप्य
नं मुग्धाढ्यामिः कृतमशरणं त्वद्व्यागव्यथा मिः ॥ ११४ ॥ नन्वात्मानं बहु विगणयन्ना
त्मानं वा बलं वेत्तु कल्याणं त्वमपि सुतरां मागमः कातरत्वं ॥ कस्यात्यंतसुखमुपनतदुःख
मेकांततोनीचं गच्छत्पुपरिचदशाचक्रं नमिक्ते मण ॥ ११५ ॥ शापान्तामभुजगं शयनीदु
स्थितशार्दुपाणं शेषान् मासान् गमय चतुरो लोचने मीलयित्वा ॥ पश्चादावाविरहगि

मेघ०
१४

णितंतमात्माभिलाषं निर्वेद्यावः परिणतशरच्चंद्रिकासुदपासु॥११६॥ भूयश्चाहत्वम
पिशयनेकठलगापुरोमनिद्रागत्वा किमपिरुदतीस्स्वरं विष्वुदा॥ सातर्हसंकथितमसकृत्पृ
कृतश्चत्वयामेदृष्टः स्वप्ने कितवरमयन्कामोपित्वं मयेति॥११७॥ एतस्मान्माकुशालिनमभिः
ध्यानदानादिदित्वामाकोलीनाच्च कितनयने मय्यविश्वासिनीभूः॥ स्नेहानाहुः किमपि विरहे
धंसिनसेह्यभोगादिष्टे वस्तुन्यपचित्तरसाः प्रमराशीभवन्ति॥११८॥ आश्वास्यैव प्रथमविरहो
दग्रशोकोत्तरवीमेशोलादाशुत्रिनयनदृषात्स्वातकुर्यान्नवतः॥ स्यान्निजानेप्रहितकुशलेस्त
द्वचोभिर्ममापि प्रातःकुंदप्रसवशिथिलं जीवितंधारयेथाः॥११९॥ कच्चित्सोम्यव्यवसितमिदं व
धुक्तसंत्वयामेपुत्पादशास्त्रवलुभवतोषीरतांकल्पयामि॥ निःशब्दापिप्रदिशसिजलंयाचि

राम०
१४

तश्चातकेभ्यः प्रत्युक्तं हि प्रणयिषु सतामी प्रितार्थं क्रियेव ॥ १२० ॥ एतत्कृत्वा प्रियसमुचितं प्र
र्थनावर्त्मनो मे सोहादीदृशविधुरइति वामय्यनुकोशबुद्ध्या ॥ इष्टान्दशान् विचरत्तलदप्र
वृषासंभृतश्रीर्माभूदकंदूणमपि चेतो विद्युताविप्रयोगः ॥ १२१ ॥ इति मेघसंदेशकाव्ये उ
त्तरमेघः समाप्तः ॥ ॥ तं संदेशं जलधरवरो दिव्यवाचावचक्षे प्राणं सत्प्रातन हस्तरत्नोर
क्षितं यद्वदधाः ॥ प्राप्यादंतं प्रमुदतमनाः सापितस्थौ स्वभर्तुः केषांतस्यादमिमत्तफल
प्रार्थनां ह्यनमेषु ॥ १२२ ॥ श्रुत्वा वातांतं जलदकायतांतांधने शोपिसद्यः शापस्यातंसद
यहृदयः संविधायास्तकोपः ॥ संयोज्येतौ विगलितशुचौ दंपती दृष्ट्वा चेतौ ॥ भोगानिष्टान
विरतसुखं भोजयामास शश्वत ॥ १२३ ॥ तस्माद्देवनिगदितपयाशीघ्रं प्रत्यालकायां यदा
गारं विगलितशुचा पूर्वचिह्ने विदित्वा ॥ यत्संदिष्टं प्रणयमधुरगुह्यकेन प्रयत्नात्तद्विहिताः

मघ
२५

सकलमवदत्कामरूपीपयोदः॥१२४॥ इत्थंभूतंसुचरितफलंमेघदूतंचनाम्नाकामक्री
डाविरहजनितेविप्रयोगेविनोदं॥सद्यश्चास्मिन्नतिनिपुणतावुद्धिभावःकवीनांतत्वा
यीयाश्चरणकमलंकालिदासश्चकार॥१२५॥ ॥इतिश्रीकालिदासकृतोमेघदूताभि
धानंनामक्रीडासमाप्तः॥श्री॥ ॥श्रीविश्वेशोत्तयति॥ ॥श्रीसिद्धेश्वरीप्रसादोक्त॥ ॥
॥श्रीशोके१५६४॥ ॥समयेमार्गशिरशुदिरविवासरेप्रतिपदा॥ ॥शिवरामेण
श्वपाठार्थलिरिवतं॥ ॥श्री०श्री०श्री०श्री०श्री०॥ ~~॥श्री०श्री०श्री०श्री०श्री०॥~~ रामरामरामरामराम

२२
१५

१५
१५